

Тема 5. Організація сільськогосподарських кредитних спілок як форми кооперативного кредитування.

План.

5.1.1. Сутність, організаційні форми та види кооперативного кредитування.

5.1.2. Принципи формування фінансових ресурсів кооперативу.

5.1.3. Форми та модулі організації кредитних спілок.

5.1.1. Сутність, організаційні форми та види кооперативного кредитування.

Кредитна кооперація історично виникла у двох основних формах: кредитних товариств (їх іще часто називають «сільські каси») Райфайзена та ощадно-позичкових товариств (їх іще називають «народні банки») Шульце -Деліча. Це були дві різні моделі кооперативного кредитування, перша з яких пристосована для сільського, друга — для міського населення. Нині можна стверджувати, що сільська кредитна кооперація у будь-якій країні ґрунтується на моделі видатного німецького кооператора Ф. Райфайзена з деякими відмінностями, викликаними особливостями національного законодавства.

Для повної характеристики Райфайзенівського кредитного товариства необхідно відмітити певні положення стосовно управління кооперативним товариством. Приймання нових членів у товариство здійснювалось за рішенням загальних зборів і дуже прискіпливо. Товариство не прагнуло мати якомога більше членів, а намагалось не допустити в члени людей ненадійних і нечесних. В усьому іншому товариства були досить демократичними організаціями. Правління складалось з 5 членів і було виконавчим органом. Спостережна рада залежно від величини району діяльності складалась з 3 - 9 членів і не рідше ніж 1 раз на 3 міс контролювала діяльність правління та фінансово-майновий стан позичальників, яким було надано позички, та їхніх поручителів. Члени правління обирались на 4 роки з таким розрахунком, щоб через кожні 2 роки закінчувались повноваження 2 членів правління. Члени спостережної ради обирались на 3 роки, причому кожного року закінчувались повноваження третини складу. Голова товариства спочатку обирався загальними зборами й автоматично ставав головою правління. Згодом було впроваджено систему, коли загальні збори надають повноваження правлінню самому обирати голову зі свого складу. Фінансові операції товариства проводились дуже обережно і полягали, як правило, в отриманні банківського кредиту та наданні позичок своїм членам. Операції щодо залучення коштів на внески обмежувались, аби товариство не мало зайвих зобов'язань, і проводились лише в окремих випадках. Крім того, товариства Ф. Райфайзена були досить «суворими» щодо

поручителів, виробничого використання позик, вчасної сплати позик і відсотків. Якщо фінансовий стан поручителя похитнувся, товариство вимагало від позичальника за поруки нового поручителя. Коли така вимога не виконувалась або коли позичка була витрачена не за призначенням, товариство вимагало повернення її в місячний термін. Такі самі заходи могли бути застосовані у разі порушення графіка сплати позики та відсотків.

Райфайзенівське кредитне товариство діяло на основі специфічних, пов'язаних в одну систему, **організаційно-економічних принципів**. Фундаментальними з них вважаються такі:

1. Відсутність пайового капіталу (членських внесків).

2. Необмежена - відповідальність членів за боргами товариства.

3. Обмеження району діяльності товариства.

4. Надання позичок лише членам товариства з урахуванням особистості позичальника.

5. Безоплатна робота, у виборних органах управління та демократичний контроль в організації.

5.1.2. Принципи формування фінансових ресурсів кооперативу.

Відсутність пайового капіталу в товаристві. Це перший принцип Ф. Райфайзена. Він відкидав необхідність пайового капіталу. Ф. Райфайзен дійшов висновку, що не можна вимагати від них ніяких грошових внесків для вступу до товариства. За першим статутом члени не були зобов'язані сплачувати ні паїв, ні вступних внесків. Однак кооперативний закон Німеччини 1889 р. змінив цей порядок, зробивши паї обов'язковими для всіх товариств. У зв'язку з цим Райфайзенівські кредитні товариства були змушені запроваджувати паї, але вони зробили їх досить дрібними і лише номінального характеру.

Щоб сформувати достатній для надання кредитів капітал, товариство мало встановити великий розмір паю для кожного члена. Проте в той час переважна більшість селян не мала достатньо коштів, щоб вносити великі паї. Це могли собі дозволити лише окремі господарі. Тому великий розмір паю обмежував доступ до товариств широких верств селян. Встановлення невеликого розміру паю відкривало можливість вступу в товариство середнім і незаможним селянам, але не дозволяло сформувати достатню для надання кредитів суму. Тож у цьому випадку кооператив потребував зовнішньої допомоги. Згодом, коли перші кредитні кооперативи зміцніли, вони створили свої об'єднання, спроможні надавати позички новостворюваним товариствам, забезпечуючи їх необхідним для початкового розвитку капіталом. Сільська кредитна кооперація отримала міцну основу для свого розвитку, почала обходитись без сторонньої допомоги (як це було з самого початку) й одночасно уникала необхідності формування пайового капіталу за рахунок пайових внесків великого розміру.

Отже, відмова від пайового капіталу, сформованого великими пайовими внесками членів, найкраще відповідає завданням селянської кредитної кооперації, яка ставить за мету організувати кредит для широких верств селян. Капітал, необхідний товариству для початку справи, отримується за рахунок не пайових внесків членів, а коштів, залучених зі сторони.

Однак для того щоб будь-яка організація або особа надала товариству свої кошти, необхідна гарантія їх повернення. І цією гарантією став другий принцип Райфайзена.

Необмежена відповідальність членів за борги товариства.

Цей принцип став тією основою, що забезпечила довіру до товариства з боку кредиторів. Чим більше членів об'єднано в цій організації, тим вища її платоспроможність (у подальшому цей принцип було покладено в основу кредитування так званих позикових кіл). Звичайно, що солідарна відповідальність членів викликала довіру та повагу з боку кредиторів і значно підвищувала платоспроможність товариства. Майно декількох сотень селянських господарств — членів товариства — було надійним забезпеченням і дозволяло товариству отримати великий і довготерміновий кредит, а з нього сформувати початковий капітал. Комерційні банки, які не бажали мати справу з окремими селянськими господарствами і, як правило, відмовляли їм у кредиті, кредитному товариству, як надійному позичальникові, кредит надавали. Крім того, така форма забезпечення зобов'язань товариства викликала довіру людей, і серед них знайшлося багато бажаючих внести свої гроші на ощадні та поточні рахунки, які відкривало товариство.

Отже, у Райфайзенівських кредитних товариствах не пайовий капітал став основою діяльності, а довіра, до товариства з боку кредиторів. Тому в цих організаціях не було потреби у пайових внесках і створенні з них початкового власного капіталу. Товариство починало працювати на залучених під солідарну відповідальність коштах. Це давало змогу навіть найбіднішим селянам ставати членами кредитних товариств.

З часом з'явилися інші форми забезпечення вкладених у товариство грошей (наприклад, державна опіка і контроль, підтримка об'єднаннями кредитних кооперативів та ін.).

Обмеження району діяльності товариства (в літературі його часто називають принципом локалізації). Найоптимальнішою Ф. Райфайзен вважав територію діяльності товариства в межах церковного приходу.

Логічність *принципу локалізації* викликана необмеженою солідарною відповідальністю членів товариства за його борги. Зрозуміло, щоб погодитися взяти на себе відповідальність за дії людини, необхідно добре знати її особисті якості. Крім того, потрібно знати її платоспроможність та ефективність ведення господарства. Локалізація діяльності товариства була

необхідною для забезпечення його стабільності, але водночас стримувала можливість зростання, що призводило до зниження ефективності. Обмеження району діяльності створювало товариству певні проблеми:

- не завжди вдавалося забезпечити матеріальну міцність та фінансову стабільність товариства через малу кількість членів і незначний розмір заощаджень селян;

- часто не можна було взяти дешевий кредит через дефіцит обігових коштів і мінімальний оборот товариства;

- через нестачу коштів товариство не могло на належному рівні проводити роз'яснювальну роботу, яка б формувала сприятливе кооперативне середовище;

- у малому районі не могло бути достатньої кількості активних та здібних людей, здатних професійно керувати товариством.

Вихід із ситуації Ф. Райфайзен вбачав у створенні кооперативів (об'єднань кредитних товариств) різних рівнів (місцевих, регіональних, центральних), через які б здійснювалось взаємокредитування між товариствами, забезпечувався вихід товариств на фінансові ринки та які б надавали інші необхідні товариствам послуги. Такі кооперативи, що зв'язували б сотні й тисячі окремих товариств в єдину систему, не порушуючи їхньої самостійності, дозволили б об'єднати товариства в єдине ціле, створити єдину мережу, яка б дала можливість її членам, залишаючись локалізованими й незалежними, мати переваги великої організації. Згодом було створено треступеневу систему кооперативного кредитування: перший ступінь складали кредитні товариства, другий — регіональні каси, третій — центральний кооперативний банк. Учасниками кредитних товариств були окремі особи, центральних кас — кредитні товариства, центрального банку — центральні каси та інші кооперативні об'єднання. Така система повністю компенсувала недоліки локального характеру діяльності кредитних товариств.

Надання позичок лише членам товариства і з урахуванням особистості позичальника. Стосовно цього принципу О. Чаянов підкреслював, що справжню основу кооперативного кредиту Ф. Райфайзен вбачав не в тому, чим забезпечений кредит, а в тому, кому надаватимуться позичені кооперативом гроші і на які цілі вони використовуватимуться. Товариство створювалось для надання кредитів лише своїм членам. Кожен член товариства при вступі повідомляв повну інформацію про себе та своє господарство (наявність будівель, кількість землі, засобів виробництва та ін.). Ця інформація перевірялась товариством і на її підставі з урахуванням особистих якостей члена (сумлінність, порядність, працьовитість, підприємливість та ін.) йому *відкривала кредит*, тобто визначали суму, в межах якої можна було без ризику для товариства надавати кредит цьому членові. У разі потреби член товариства міг у будь-який момент попросити цю суму. У

Райфайзенівських кооперативних товариствах позички видавались лише на виробничі потреби членів. Виробниче призначення кредитів було обумовлене Ф. Райфайзенем як основа кооперативного кредиту. Кредитне товариство прагнуло насамперед допомогти селянинові заробити гроші і цим підвищити рівень життя.

Безоплатна робота у виборних органах управління та демократичний контроль в організації. Принцип ґрунтується на тому, що коли члени виборних органів управління і контролю не матимуть матеріального зиску від роботи в товаристві, то в управління товариством придуть люди, які візьмуть на себе виконання певних обов'язків лише з інтересу до справи та бажання допомогти своїм односельцям. Ці люди за свою роботу отримають не матеріальну, а моральну винагороду, а якщо зважити на те, що територія дії товариства обмежена, — це сприятиме значному підвищенню їхнього авторитету в громаді. Таким принципом передбачено, що плату за роботу може отримувати лише скарбник. Членам органів управління, зазвичай, повертаються лише фактичні витрати, пов'язані з виконанням ними своїх обов'язків (поїздки у справах товариства та ін.).

Створення в кожному товаристві спеціального «неподільного фонду». Ф. Райфайзен пропонував дві третини чистого доходу товариства спрямовувати на формування цього фонду, який мав би подвійне призначення: 1) доки товариство існує, фонд належить товариству, перебуває в обігу і, постійно зростаючи, з часом забезпечить фінансову незалежність товариства і можливість ведення кредитних операцій за рахунок коштів цього фонду; 2) в разі ліквідації товариства цей фонд не розподіляється між членами товариства, а передається об'єднанню кредитних товариств, яке надасть його іншому кредитному товариству, що створюватиметься в даній місцевості. На практиці кредитні товариства із запропонованого підходу використали лише перший механізм формування власних коштів.

Поступове переростання кредитного кооперативу в універсальний сільський кооператив. Кредитні операції, на думку Ф. Райфайзена, не повинні бути єдиною справою товариства. Кредитне товариство мало стати сільським кооперативом універсального типу: крім надання позичок воно має допомагати своїм членам робити заощадження, закуповувати потрібні членам засоби виробництва, продавати продукти їхньої праці, організовувати для своїх членів курси та лекції з правильного ведення сільського господарства, підіймати господарський, моральний та інтелектуальний рівень сільських мешканців.

Усі принципи діяльності кредитних товариств Ф. Райфайзена були взаємопов'язаними і в комплексі створювали міцну, життєздатну систему кооперативного кредитування селян.

5.1.3. Форми та моделі організації кредитних спілок.

Втілення кооперативної кредитної ідеї в різних країнах відбувалось під впливом багатьох чинників — державної підтримки, необхідності консолідації кредитно-кооперативного руху тощо. Нині світовий досвід розвитку сільської кредитної кооперації знає дві основні моделі систем сільського кооперативного кредиту — централізовану та децентралізовану (рис.1,.2).

Регіональні каси фактично є «кредитними кооперативами кредитних кооперативів» або *регіональними кооперативними банками*. Вони можуть виконувати більшість банківських операцій і мають такі завдання:

- забезпечення переміщення вільних обігових коштів між самостійними кредитними товариствами (кооперативами); механізм правильно поставленої регіональної каси чудово пристосований для цього, оскільки в межах району її діяльності завжди є, з одного боку, розвинені кредитні товариства, які мають достатньо тимчасово вільних коштів, з іншого — молоді та слабкі товариства, що потребують додаткових коштів для своєї діяльності; перші можуть розмістити свої кошти в регіональній касі у вигляді внесків, другі — отримати необхідні їм кошти у вигляді кредитів;

Рис. 1. Централізована система кооперативного кредиту

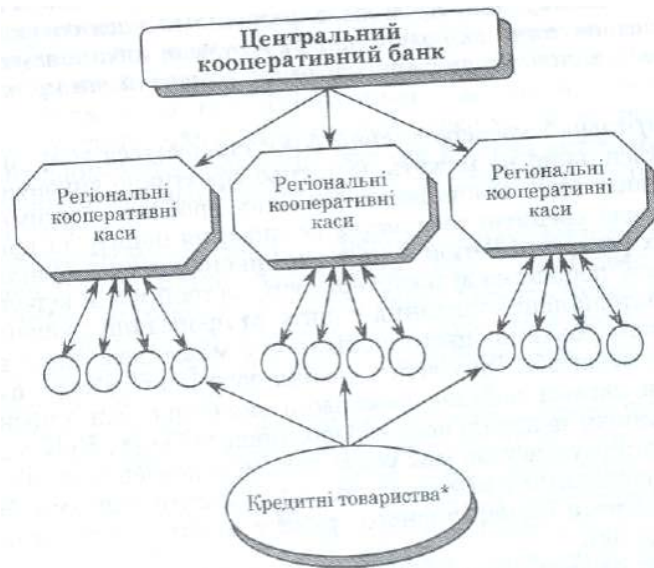

Рис. 2. Децентралізована система кооперативного кредиту

Поряд з кредитними можуть входити й кооперативи інших видів.

- залучення сторонніх коштів у систему кооперативного кредитування; каса оперує не тільки коштами кредитних товариств, а й може залучати кошти інших осіб; крім того, регіональна каса як більша установа, котра до того ж зазвичай розташована в місті, може позичати гроші у банків на кращих умовах, ніж окремі кредитні товариства, або оперувати державними коштами, виділеними на підтримку окремих секторів економіки (сільськогосподарських виробників, підприємців, молоді тощо);

- вплив на величину відсотка з позик, забезпечення його стабільності за рахунок згладжування коливання попиту на кредити; цього не може зробити кожне окреме кредитне товариство;

- обслуговування не тільки кредитних товариств; каси сприяють становленню кооперативного кредиту взагалі; до складу регіональних кас можуть входити та користуватись їхніми послугами різні кооперативні організації — споживчі, постачальницькі, збутові, обслуговуючі кооперативи; кредитуючи їх, каса допомагає їм, а отже, сприяє розвитку всього кооперативного руху на своїй території.

Отже, завдяки механізму регіональних кас кооперативний кредит у багатьох країнах ставав доступним, дешевим і набув великого поширення. Крім того, регіональні каси дають змогу використовувати різноманітні інструменти банківської техніки, які полегшують і прискорюють грошовий та кредитний обіг.

Центральний кооперативний банк створюється тому, що регіональні каси часто не можуть достатньо ефективно виконувати свої функції внаслідок виникнення подібних проблем, з якими стикаються низові кредитні товариства (коливання попиту та пропозиції грошових ресурсів). Регіональні каси виконують свої функції у межах певної, порівняно вузької території, на якій все ж відчуваються деякі територіальні коливання попиту та пропозиції грошей. Ефективне «вирівнювання» цього коливання є можливим лише в національному масштабі. Тому встановлення постійного зв'язку між регіональними касами набуває важливого значення. Він здійснюється через механізм центрального кооперативного банку. Крім того, цей банк налагоджує зв'язок між усією системою кооперативного кредиту та національним і міжнародним фінансовими ринками. Наведені вище системи кооперативного кредиту мають свої позитивні сторони і недоліки.

Головна ознака централізованої системи кооперативного кредитування та, що пайовиками і клієнтами центрального кооперативного банку є місцеві кредитні товариства. Між установами першого і третього ступенів встановлюється прямий зв'язок: центральний кооперативний банк обслуговує безпосередньо низові кооперативні товариства та регулює переміщення коштів між ними. Якщо внаслідок численності місцевих кооперативів та їхньої віддаленості від центрального кооперативного банку виникають труднощі у безпосередніх стосунках, то останній створює місцеві відділення як свої структурні підрозділи. Таким чином, низові кооперативи можуть користуватись послугами єдиної організації, що діє в усій країні.

Позитивними сторонами централізованої системи є створення єдиної системи (єдині стандарти, фінансова політика, професійне управління та ін.), менші витрати на її утримання, збільшені фінансові можливості. Проте ця система має один головний недолік: розбудова централізації вище певних меж може призвести до самознищення системи в цілому та виникнення

багатьох проблем в основних її елементах — первинних кооперативах. Ця система залежить від професійних та особистих якостей її керівників. Невдалий вибір таких осіб може призвести до великих ускладнень у функціонуванні системи кооперативного кредиту. Ще одним істотним недоліком централізованої системи є значна віддаленість первинних кооперативів від центру.

Децентралізована система кооперативного кредитування, навпаки, передбачає організацію незалежних і самостійних «кредитних кооперативів для кредитних кооперативів» (регіональних кас кооперативного кредиту або регіональних кооперативних банків). Ці каси створюють центральний кооперативний банк і стають його пайовиками та клієнтами. Таким чином, зв'язок між установами першого і третього рівнів здійснюється через установи другого рівня. Позитивними сторонами цієї системи є певна автономність, демократичність, мобільність, територіальна близькість до первинних кооперативів.

Між цими двома класичними системами можливі різні перехідні та змішані форми. Наприклад, з одного боку, пайовиками та клієнтами центрального кооперативного банку можуть бути організації першого та другого рівнів, з іншого — банк може мати свої відділення в тій місцевості, де немає регіональних кас чи первинних кредитних кооперативів.

Питання щодо вибору системи вирішується залежно від конкретних умов кредитно-кооперативного руху кожної країни. За всіх інших однакових умов центральний кооперативний банк, який спирається на самостійні об'єднання кредитних кооперативів (регіональні каси або регіональні кооперативні банки), тобто побудований на основі децентралізованої системи, безперечно, за своїм духом та структурою буде ближчим до чистого типу кооперативної організації і тому міцнішим. Кооперативний банк, побудований на основі централізованої системи, завжди містить в собі небезпеку надмірного розвитку доцентрових тенденцій, що може призвести до повної або часткової втрати незалежності та автономії кооперативних організацій. Проте в умовах недосконалості кооперативного законодавства, недостатнього професіоналізму працівників кредитних кооперативів та інших несприятливих чинників централізована система має свої переваги.

Французький "кооперативний банк «Креді агріколь» («Сільськогосподарський кредит») має традиційну для європейської кредитної кооперації трирівневу структуру: місцеві каси (їх налічується понад 3000), які діють у кантонах (первинна одиниця адміністративного поділу); регіональні каси (їх налічується 94), які діють на рівні департаментів (регіональна одиниця адміністративного поділу); національна каса сільськогосподарського кредиту, що здійснює діяльність на національному рівні.

Місцеві каси «Креді агріколь» акумулюють внески своїх пайовиків та інших громадян і передають залучені кошти своїм регіональним касам. Вони

також приймають заявки від членів каси на отримання позик, готують документи, але самі не приймають рішення стосовно надання кредитів.

Регіональні каси «Креді агріколь» об'єднують місцеві каси і користуються широкою фінансовою та управлінською автономією. Вони визначають фінансову політику місцевих кас, приймають рішення щодо надання позик за заявками членів, що надходять від місцевих кас, і надають кошти на ці цілі. Регіональні каси здійснюють також технічне, методичне та фінансове забезпечення місцевих кас, надають звичайні кредити широким верствам населення за рахунок власних і залучених коштів. Крім того, вони надають пільгові кредити сільськогосподарським товаровиробникам. Це здійснюється за рахунок коштів, отриманих від держави у вигляді субсидій на різницю між ринковою та пільговою відсотковими ставками.

Керівник національної каси сільськогосподарського кредиту «Креді агріколь» призначається спільним рішенням міністрів фінансів і сільського господарства (це зумовлено тим, що через систему «Креді агріколь» здійснюється надання пільгових державних субсидій та кредитів французьким сільськогосподарським товаровиробникам). Діяльність каси контролює комісія, яка складається з 30 представників парламенту та делегатів від регіональних кас. Вона призначає Раду директорів Національної каси сільськогосподарського кредиту, до складу якої входять виконавчий директор, представники казначейства, центрального банку Франції, Міністерства сільського господарства.

Національна каса сільськогосподарського кредиту «Креді агріколь» виконує подвійну функцію. З одного боку, вона є центральним кооперативним банком, що проводить різноманітні банківські операції (випускає облігації, бони, здійснює перерозподіл коштів у межах системи «Креді агріколь», розрахунків, обслуговування тощо), надає технічну, фінансову та організаційну підтримку регіональним касам через свої спеціалізовані організації, від імені регіональних кас керує спільним гарантійним фондом. З іншого ~ Національна каса є центральним органом мережі кооперативних установ «Креді агріколь», здійснює моніторинг, координує діяльність цих установ, представляє їхні інтереси перед державними органами.

Кооперативний банк «Креді агріколь» має активи понад 300 млрд дол. США. Це — найпотужніша банківська організація в Європі, що входить у десятку найбільших банків світу.